

Recenzie

Eleonóra Hamar: Vyprávěná židovství. O narativní konstrukci druhogeneračních židovských identit
SLON, edice studie, Praha 2008. 243 s.

Eleonóra Hamarová sa systematicky venuje židovskej problematike a každá jej publikovaná práca sa stretáva so záujmom odbornej verejnosti. Platí to aj o recenzovanej knihe *Vyprávěná židovství* s podtitulom *O narativní konstrukci druhogeneračních židovských identit*. Zamerala sa v nej na zložitú a dosiaľ nedostatočne preskúmanú problematiku identít priamych potomkov ľudí, ktorí prežili šoa. Odborná literatúra túto kohortu preto často označuje termínom „deti holokaustu“.

E. Hamarová svoju knihu rozdelila do troch kapitol. V prvej, nazvanej *Narativní identita*, sa sústredila na objasnenie základných pojmov a postupov. Opiera sa najmä o náročný (podľa niektorých už prekonaný) koncept Paula Ricoeura. Podľa autorky totiž „právě Ricoeur nejkompletněji úspěšně integruje ty aspekty konstrukce narativní identity, které jsem z hlediska zkoumání současných forem židovských identit považovala za nejdôležitější. Jeho pojetí přemostňuje různé tradice chápání identity a umožňuje tím pojmut osobní identitu (self-identity) jako reflexivně vytvářenou (tj. subjektivně interpretovanou) a diskursivně (intersubjektivně) konstruovanou zároveň.“ (s. 11) Priznávam, že teoretické aspekty narativnosti nepatria k mojim silným stránkam a uprednostňujem skôr menej zložité prístupy k problematike. Vyhnom sa preto podrobnejším komentárom tejto časti knihy.

Podstatne väčší záujem vo mne vyvolala nasledujúca kapitola *Moderní židovské identity*. Eleonóra Hamarová si v nej podrobne všíma „dvě stěžejní charakteristiky moderních židovských identit: jejich multiplicitu a jejich ambivalentní povahu“. (s. 69) V tejto súvislosti oprávnene používa množné číslo, ktoré presnejsie vystihuje zložitosť sledovaného fenoménu. Zároveň upozorňuje, že „často ani používání plurálu není dostatečné k tomu, aby vystihlo výrazně nejednoznačnou povahu židovských identit či různé kategorie židovské identity, nebo aby byly vystíženy praktické konsekvence této nejednoznačnosti v každodenních životních situacích“. (s. 69) Rovnako oprávnene zdôrazňuje i ďalšiu skutočnosť, že moderné židovské identity majú zároveň diachronický aj synchronický charakter.

V úvodnej podkapitole tejto časti knihy autorka analyzuje fenomén multiplicity. (Predbehnem jej argumentáciu, keď už teraz upozorním na tabuľku (s. 84) a s ňou spojené komentáre, ktoré názorne ilustrujú zložitosť multiplikácie sociálnych identít.) Mnohovrstvovosť vzťahov este lepšie približuje podkapitola *Každodennost ambivalence a rozostrené identity*. V nej si všíma fakt, že multiplicita sa neobmedzuje len na sociálnu sféru, ale vytvára spletitú a dynamickú sieť referenčných vzťahov, ktorá prispieva k ambivalentnej povahе židovských identít. (s. 87) Myslím, že toto konštatovanie je dôležité. Mnohí pozorovatelia si totiž pri pohľade „zvonka“ neuvedomujú existujúcu diverzitu a židovskú komunitu vnímajú (historicky aj v jej dnešnom stave) ako homogénne spoločenstvo. V dôsledku postupného rozpadu tradičnej religióznej identity je však realita zložitejšia. Emancipácia sa na území monarchie začala koncom 18. storočia (predovšetkým ako dôsledok jozefinských reforiem) a pretrváva až do súčasnosti. Vzhľadom na dĺžku trvania a iné (geografické, historické a hospodárske) faktory tento proces neprebiehal priamočiaro a neovplyvnil jednotlivé komunity rovnakým spôsobom.

Pôvodnú integritu židovských spoločenstiev pripisuje autorka dvom faktorom: a) členstvu v komunite, „...do ktoré se člověk narodí a bez které svou židovskou identitu „žít a zakoušet“ ani nemůže a b) sdílenými normami, učením a hodnotami, ktoré vycházeli z Tóry“. (s. 72) Všeobecné rešpektovanie náboženských príkazov a zákazov (Halacha) spôsobilo, že aj v geograficky návzájom vzdialených tradičných komunitách sa prejavovala náboženská jednota (ortodoxný judaizmus), ktorá podmieňovala aj znalosť spoločného jazyka viery (hebrejčina). Dôsledkom dodržiavania religióznych predpisov bola tiež jednota spôsobu života veriacich, ale aj ich izolácia (so všetkými pozitívnymi a negatívnymi dôsledkami) od majoritného okolia. Skutočnosť, že časť židovskej komunity hľadala možnosti kooperácie s nežidovským prostredím formou modernizácie tradícií, si vynútila na jednej strane zbližovanie so spôsobom života nežidovského okolia, na druhej zas vyvolala vnútorný konflikt medzi rôznymi prúdmi judaizmu. Eleonóra Hamarová upozorňuje na paradoxnú skutočnosť, že prvý takýto rozkol nepriniesli asimilačné procesy, ale „vnútrožidovské“ spory predstaviteľov rabínskeho judaizmu s rôznymi mesianistickými hnutiami: „Z této perspektivy bylo pro sociální identitu židovství již v předmoderní době charakteristické, že se striktně vymezovala jak vůči nežidovskému světu, tak vůči světu jiných židovských komunit.“ (s. 73)

Mnoho zaujímavých úvah a poznatkov nachádzame v záverečnej podkapitole druhej časti knihy. Podľa autorky „v této kapitole nás tedy bude zajímať posun, ktorý smreuje od otázky 1. „co je Ž/žid?“ pries otázku 2. „co znamená být Ž/židem?“ až k otázce 3. „jak se někdo Ž/židem stává?“ (s. 101) V prvom prípade by sme mali hľadať odpoveď na otázku, „zda jsou Ž/židi náboženskou či etnickou skupinou, zda vytvárají kolektívne národ nebo určitou rasu. A ještě přesněji k určení toho, jaký soubor základních charakteristik vymezuje Ž/židy ve smyslu jejich odlišení od ostatní, tj. nežidovské společnosti.“ (s. 105)

Odpovede na uvedené otázky autorka hľadá a nachádza predovšetkým v poslednej kapitole *Druhogenerační židovské identity v životných pribězích*. Východiskom je prezentácia a interpretácia naratívneho materiálu, ktorý získala v Českej republike a v menšom rozsahu aj v Maďarsku. Na úvod konštatuje, že charakteristickým znakom vo väčšine prípadov je sekulárnosť rozprávačov, pričom však (aby to nebolo príliš jednoduché) „formování druhogeneračních a náboženských identít se nevylučuje“. (s. 116) Zaoberá sa aj definíciou pojmu „druhá generácia“: „Již samotné označení této skupiny naznačuje souvislost mezi holocaustem a formováním identit v rámci této skupiny: první generace, jejíž potomky predstaviteľé druhé generace jsou, je ta, která pronásledování komplexní mašinerií holocaustu přežila a jejíž zachráněné životy znamenají nový začátek.“ (s. 116) Zvýšenú pozornosť venuje rôznorodosti spomínania (a generačného odovzdávania spomienok) na holokaust. Rozlišuje predovšetkým dva základné významy: „Na jedné straně se rôznorodost vzpomínek týká rozmanité mnohosti toho, co je pamatováno, neboli oných objektov, na ktoré se vzpomínanie intencionálne váže, na straně druhé se rôznorodost týká rôznych zpôsobov toho, jak se na tyto objekty vzpomíná (srovnej Ricoeur 2004, s. 21-44).“ (s. 120-121)

Ku kvalite práce prispieva úsilie autorky čím presnejšie definovať zložité reálne, s ktorými pracuje. Na druhej strane však táto snaha o dokonalosť má niekedy kontraproduktívny účinok. Vedie totiž k tiažko zrozumiteľným a neraz priam samoúčelne komplikovaným formuláciám, ktoré pôsobia na čitateľa rušivo. Menej by v tomto prípade bolo viac. Podobné korene a dopady má aj systematické používanie väzby Ž/žid, (hoci je určite priateľnejšie než opakovane vyjadrovanie tejto dichotómie celým slovom Žid/žid, ako sa bežne využíva v českej etnológii.) Pritom možno vecne presnejšie by bolo opačné poradie, teda

ž/Žid (zdôraznil by sa tak význam religiozity, ktorá prinajmenšom v minulosti bola prioritná), pre čitateľa priateľnejšie zas písanie začiatocného písmena iným typom písma (napr. žid). A možno by stačila len vysvetľujúca poznámka na prvých stranach textu...

Nie celkom jasné je, prečo zvolila porovnávanie českého a maďarského židovského materiálu. Z geografického, historického aj religiózneho hľadiska sa ako logickejšie javí porovnať české a/alebo maďarské reálne so slovenským prostredím. Tým skôr, že pre Hamarovú pomery na Slovensku nie sú neznáme. Diskutovať možno aj o niektorých interpretáciách publikovaných naratív: osobne som ich niekedy chápal inak než autorka.

Eleonóra Hamarová nesklamala. Prináša také množstvo zaujímavých údajov, poznatkov a postrehov, že presahujú možnosti jednej recenzie. Napriek niektorým kritickým pripomienkam kniha Vyprávěná židovství má inšpiratívny charakter a predstavuje tak z teoretického, ako aj z metodologického hľadiska cenný prínos k hlbšiemu pochopeniu moderných židovských identít.

Peter Salner